

GODINE 1860./1861. I DRŽAVLJANSTVO U KRALJEVINAMA HRVATSKOJ I SLAVONIJI

Izv. prof. dr. sc. Ivan Kosnica*

UDK 94(497.5)''1860/1861''
<https://doi.org/10.30925/zpfsr.46.2.1>
Ur.: 3. listopada 2024.
Pr.: 2. prosinca 2024.
Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Godine 1860./1861. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji označavaju prekretnicu u njihovu ustavnopravnom razvoju, budući da je tada dokinut neoapsolutizam, vraćena je ograničena ustavnost i sazvan je Hrvatski sabor. U novonastalim ustavnopravnim okolnostima kao značajno nametnulo se pitanje uređenja državljanstva Kraljevina te pitanje uređenja odnosa domaćih i stranaca. Ta su pitanja imala važno mjesto u radu Banske konferencije, Hrvatskog sabora, ali i u upravnoj praksi. U radu su stoga analizirani akti koje su u području definiranja pripadnosti osoba donijeli Banska konferencija i Hrvatski sabor. Također je analiziran zakonski prijedlog o indigenatu i naturalizaciji, koji je Hrvatskom saboru podnio zastupnik riječke županije Jaćim Pavletić. Analizirani su i praktični aspekti definiranja pripadnosti s obzirom na mjeru uvođenja hrvatskog jezika kao službenog u Kraljevinama. Spomenuta pitanja bila su dosad tek djelomično obrađivana te nisu bila predmetom sustavnijeg osvrta. Rad stoga ima za cilj pružiti cjelovitu analizu problematike državljanstva u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji tijekom 1860. i 1861. godine. Uz navedeno, u radu se procesi iz 1860. i 1861. godine smještaju u širi kontekst hrvatske pravne tradicije uređenja državljanstva.

Ključne riječi: državljanstvo; građanstvo; Hrvatski sabor; 1861. godina; izborni red.

1. UVOD

U radu se obrađuje problematika državljanstva u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji tijekom 1860. i 1861. godine. Riječ je o godinama kada je u Kraljevine vraćena ograničena ustavnost te je sazvan Sabor Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Na tom su Saboru, nakon jedanaest godina neoapsolutizma, raspravljana pitanja o državnom pravnom položaju i pravnom uređenju Trojedne Kraljevine u sklopu

* Dr. sc. Ivan Kosnica, izvanredni profesor, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet; ivan.kosnica@pravo.unizg.hr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0467-6062>.

Habsburške Monarhije. U određenoj se mjeri radilo o nastavku procesa izgradnje hrvatske autonomije u sklopu Monarhije, koji su bili prisutni 1848. i 1849. godine, a prekinuti uvođenjem oktroiranog Ustava u Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju početkom rujna 1849. godine, odnosno proglašenjem otvorenog apsolutizma Silvestarskim patentom od 31. prosinca 1851. godine.¹

U sklopu analize razmotreni su pravni aspekti problematike državljanstva u Hrvatskoj i Slavoniji tijekom 1860. i 1861. godine. Širi kontekst analize predstavlja činjenica da je u Kraljevine tijekom neoapsolutizma uvedeno austrijsko državljanstvo te su uvedeni austrijski propisi o državljanstvu. Temeljni propis u tom smislu bio je austrijski Opći građanski zakonik, uveden Carskim patentom od 29. studenoga 1852. godine, koji je stupio na snagu 1. svibnja 1853. godine. Taj je propis u nekoliko članaka (čl. 28.-31.) regulirao materiju stjecanja državljanstva, dok u pogledu gubitka državljanstva upućuje na austrijske propise o iseljenju, također uvedene u Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju za vrijeme neoapsolutizma.² Tijekom neoapsolutizma, uspostavljen model javnopravne pripadnosti osoba nije priznavao hrvatsku zemaljsku pripadnost niti eventualno posebno hrvatsko državljanstvo. Takvo shvaćanje i takva politika središnjih vlasti u Beču naznačeni su već oktroiranim Ustavom, u kojem je navedeno da nisu dopuštene razlike među stanovništvom krunovina u građanskom i kaznenom pravu, sudskom postupku i oporezivanju (čl. 24.), kao i odredbom da javne službe trebaju biti jednako dostupne svim austrijskim državljanima.³ Ipak, nakon što je neoapsolutizam dokinut i uvedena ograničena ustavnost, pitanje uspostave posebne hrvatske zemaljske pripadnosti ponovno je dobilo na važnosti.

Istraživačko pitanje kojim se bavimo u radu odnosi se na model državljanstva kakav je bio uspostavljen, odnosno nastojao biti uspostavljen u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji od hrvatske političke elite neposredno nakon sloma neoapsolutizma. Također, u radu se procesi iz 1860. i 1861. godine smještaju u širi okvir hrvatske pravne tradicije uređenja državljanstva.

Uvodno valja napomenuti da je problematika državljanstva u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji tijekom 1860. i 1861. godine već analizirana. Tako su dosad fragmentarno analizirana neka opća pitanja uređenja državljanstva, zatim pitanja

1 Takvu ocjenu vidi u: Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb: Globus, 1992.), 129; Dalibor Čepulo, „Zakonodavna djelatnost Hrvatskog sabora 1861. – autonomija, modernizacija i municipalne institucije“, *Pravni vjesnik* 18, br. 1-2 (2002): 136-138; Arijana Kolak Bošnjak, Tomislav Markus i Stjepan Matković, *Hrvatski sabor 1861.: zaključci i drugi važniji spisi* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018.), 3.

2 Usp. Ivan Kosnica, „Državljanstvo i Opći građanski zakonik u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1853. do 1879.“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 63, br. 5-6 (2013): 1149-1153. O austrijskom Patentu o iseljenju i nepovlasnoj odsutnosti od 24. ožujka 1832. koji je u Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju uveden Carskim patentom od 29. studenoga 1852. vidi više u: Ivan Kosnica, „Gubitak državljanstva u Hrvatskoj i Slavoniji od Bachovog apsolutizma do raspada Monarhije“, *Pravni vjesnik* 29, br. 3-4 (2013): 64-65. Relevantne odredbe Patenta o iseljenju i nepovlasnoj odsutnosti vidi u: Stipe Ivanda, ur., *Zbirka propisa o državljanstvu hrvatskomu* (Zagreb: VIV-inženjering, 1995.), 290-293.

3 Oktroirani ustav od 4. ožujka 1849. vidi u: Edmund Bernatzik, *Die österreichischen Verfassungsgesetze: mit Erläuterungen* (Beč: Universitätsbuchhandlung, 1911.), 150-166.

naturalizacije i gubitka državljanstva te njegova stjecanja na temelju odredbi Općeg građanskog zakonika.⁴ Nedostaje, međutim, još uvijek sustavna analiza procesa u pogledu državljanstva koji su se odvijali tijekom 1860. i 1861. godine. Tako, primjerice, nedostaje sustavna obrada *Naputka za privremeno uređenje županija, slobodnih kotara, slobodnih i kraljevskih gradova, povlaštenih trgovišta i seoskih općina u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji* (u daljnjem tekstu: *Naputak za privremeno uređenje županija*)⁵ u dijelu koji se odnosio na uređenje pripadnosti Trojednoj Kraljevini. Također, nedostaje sustavna obrada zakonskih prijedloga koji su se, u manjoj ili većoj mjeri, odnosili na pitanja državljanstva, a koji su bili raspravljani na Saboru. Detaljnije nije obrađena niti problematika odnosa državljanstva i hrvatskog jezika, koja je bila naročito značajna u upravnoj praksi tijekom 1860. i 1861. godine.⁶ Konačno, postoji potreba da se u vezu s državljanstvom dovedu i rasprave o političkom narodu koje su također bile prisutne u radu Sabora tijekom 1861. godine.

2. SLOM NEOAPSOLUTIZMA I POVRATAK OGRANIČENE USTAVNOSTI – NAPOMENE

Poraz Habsburške Monarhije u ratu sa Sardinijom – Pijemontom i Francuskom 1859. godine te loše stanje državnih financija primorali su vladara Franju Josipa I. da 5. ožujka 1860. godine sazove pojačano Carevinsko vijeće. Prvotna namjera vladara bila je da vijeće raspravi o financijskim pitanjima. Međutim, većina članova vijeća smatrala je da je potreban kompleksniji pristup problemu te da je u tom smislu potrebna temeljita reorganizacija Monarhije na federalnom načelu. Takav stav pojačanog Carevinskog vijeća vladar je u konačnici prihvatio te je u tom smislu 20. listopada 1860. godine donio Listopadsku diplomu. Njome je bilo predviđeno sazivanje Carevinskog vijeća za čitavu Monarhiju te sazivanje zemaljskih sabora za pojedine kraljevine i zemlje u sklopu Habsburške Monarhije, uz ravnomjernu podjelu nadležnosti.⁷ Vrlo brzo, međutim, kralj je, uslijed pritiska austro-njemačkih liberala i vojnih krugova, odstupio od federalističkih postavki Listopadske diplome te je 26. veljače 1861. godine donio Veljački patent. Tim je aktom osnažen položaj vladara, a

4 Dalibor Čepulo, „Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868-1918 – pravni i politički vidovi i poredbeni motrišta“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 49, br. 6 (1999): 805; Ivan Kosnica, „Naturalizacija u Hrvatskoj i Slavoniji od 1848. do 1918.“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 34, br. 2 (2013): 709-711; Kosnica, „Gubitak državljanstva“, 65-66; Kosnica, „Državljanstvo i Opći građanski zakonik“, 1153-1156.

5 Vidi u: Bogoslav Šulek, *Naše pravice: Izbor zakonah, poveljah i spisah, znamenitih za državno pravo kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od g. 1202-1868.* (Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta, 1868.), 331-344.

6 Vidi fragmentarno u: Kosnica, „Državljanstvo i Opći građanski zakonik“, 1153.

7 Usp. Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 117-119; Ladislav Polić, *Nacrt hrv.-ugarskog državnog prava* (Zagreb: Popravljen i dopunjen izdanje po dru. Poliću, 1912.), 81-82; Dalibor Čepulo, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba* (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2023.), 160.

težište zakonodavne nadležnosti prebačeno je na Carevinsko vijeće.⁸

Liberalizacija koja se u Monarhiji provodila tijekom 1860. godine zahvatila je i Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, u kojima je smijenjen namjesnik Coronini, a banom je 19. lipnja 1860. godine imenovan Josip Šokčević.⁹ Zadaća novog bana bila je uvođenje ustavnog stanja u Kraljevine te je radi toga ban, na temelju naloga vladara, 26. studenoga 1860. godine sazvao Bansku konferenciju sa zadaćom izrade prijedloga izbornog reda te prijedloga propisa o uređenju županija.¹⁰ Nakon razmatranja navedenih pitanja, Banska konferencija uputila je molbu vladaru za zadržavanjem izbornog reda iz 1848. godine te je izradila Naputak za privremeno uređenje županija. Uz navedeno, Banska konferencija izradila je i druge prijedloge, među kojima je bio i prijedlog o uvođenju hrvatskog jezika u sve javne urede.¹¹ Nakon toga, kralj je po uzoru na izborni red iz 1848. godine i uz neke prilagodbe donio novi izborni red,¹² potvrdio Naputak za privremeno uređenje županija¹³ te proširio doseg hrvatskog jezika kao službenog u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji.¹⁴ Ti su akti imali odraz na problematiku državljanstva te ih stoga analiziramo u nastavku rada.

3. DRŽAVLJANSTVO U AKTIMA DONESENIM UOČI SAZIVA SABORA 1861. GODINE

3.1. Uvođenje hrvatskog jezika kao službenog i razlikovanje sinova domovine (našinaca) i stranaca

Hrvatski jezik uveden je kao službeni u Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju 1847. godine te se kao takav zadržao tijekom revolucije, kao i u prvim godinama neoapsolutizma. U tim ranijim godinama neoapsolutizma bilo je, doduše, pokušaja upotrebe njemačkog jezika, ponajprije od stranog činovništva, no tome se oštro suprotstavljala Jelačićeva Banska vlada, koja je sustavno upozoravala autore dopisa

8 Usp. Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 120; Polić, *Nacrt hrv.-ugarskog državnog prava*, 82-83; Jaroslav Šidak et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*. (Zagreb: Školska knjiga, 1968.), 18; Čepulo, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu*, 161.

9 Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 118; Šidak et al., *Povijest hrvatskog naroda*, 15.

10 Čepulo, „Zakonodavna djelatnost“, 139.

11 Čepulo, „Zakonodavna djelatnost“, 140; Martin Polić, *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života. Dio prvi: od godine 1860. do godine 1867*. (Zagreb: Komisionalna naklada kr. sveučilišne knjižare Franje Suppana, 1899.), 11.

12 Usp. Dalibor Čepulo, *Prava građana i moderne institucije: Europska i hrvatska pravna tradicija* (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2003.), 94; Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000., Prvi svezak 1848.-1867.*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Hrvatski državni sabor, Dom i svijet, 2000.), 227-230.

13 Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (Zagreb: Pravni fakultet Zagreb, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1985.), 271; Čepulo, „Zakonodavna djelatnost“, 140.

14 Vidi u nastavku rada u okviru cjeline „Uvođenje hrvatskog jezika kao službenog i razlikovanje sinova domovine (našinaca) i stranaca“.

na njemačkom jeziku da je službeni jezik u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji „narodni“.¹⁵ Međutim, nakon što je 1854. godine u Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju uvedeno Namjesništvo, hrvatski jezik u službenoj upravi zamijenjen je njemačkim.¹⁶ Uvođenje njemačkog jezika kao službenog, dodatno jačanje centralizacije te nedostatak domaćih kvalificiranih službenika doveli su do intenzivnijeg namještanja činovništva iz austrijskih nasljednih zemalja u službe u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji.¹⁷

Njemački jezik zadržao se kao službeni u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji do 1860. godine, kada je postupno zamijenjen hrvatskim jezikom. Pri tome je prvo, usporedno s imenovanjem Šokčevića za bana u lipnju 1860. godine, hrvatski jezik carskom naredbom uveden kao službeni u županije, kotareve i općine, dok je njemački jezik zadržan kao službeni u višoj upravi.¹⁸ Nakon toga je krajem iste godine, 5. prosinca 1860., na prijedlog Banske konferencije vladar Franjo Josip I. ručnim pismom uveo hrvatski jezik kao službeni i u Namjesništvo i u Banski stol.¹⁹ Doseg ovih mjera bio je, međutim, ograničen u dijelu koji se ticao komunikacije hrvatskih oblasti s drugim pokrajinama.²⁰

Uvođenje hrvatskog jezika kao službenog u unutarnju javnu upravu i sudstvo imalo je bitne posljedice na status osoblja namještenog u Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju tijekom neoapsolutizma. To stoga što je to osoblje u novim okolnostima u pravilu moralo dokazati znanje hrvatskog jezika kako bi ostalo u službi. U tom je smislu djelovao Kraljevski hrvatsko-slavonski dvorski dikasterij kada je 27. ožujka 1861. godine donio naredbu br. 258, kojom je naložio Banskom stolu da mu podnese izvještaj o tome „koji odvjetnici i javni bilježnici nisu kadri u narodnom jeziku posloovati“ s ciljem da se „u svim onim slučajevima gdje to javni interes zahtijeva zamijene drugim sposobnim osobama.“²¹ Banski stol je u izvještaju, podnesenom Dvorskom dikasteriju 20. svibnja 1861. godine, naveo da je teško navesti odvjetnike i bilježnike koji nisu sposobni posloovati na narodnom jeziku, jer oni na tom jeziku ipak posluju, bilo sami, bilo uz pomoć pisara. S obzirom na tu opasku, Banski stol je u izvještaju prilikom razlikovanja odvjetnika i javnih bilježnika primijenio kriterij *našince*. Drugim riječima, Banski stol je u izvještaju naveo samo one odvjetnike i javne bilježnike koji nisu *našinci*, odnosno sinovi domovine. Među takve bilježnike na području Zagrebačkog sudbenog stola uvrstio je Antuna Rojca, Eduarda Kneza, I. Novotnyja te I. Endlera, dok su na području Varaždinskog sudbenog stola kao takvi označeni Franjo Radoschegg i Franjo Radaj. U nastavku izvještaja utvrđuje se da je

15 Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske: Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850 - 1860.* (Zagreb: Globus, 1985.), 80-81.

16 Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, 86.

17 Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, 90-91.

18 Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, 118.

19 Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, 127; Beuc, *Povijest institucija*, 271.

20 U tom je smislu Hrvatski sabor 24. rujna 1861. godine molio kralja da organi drugih pokrajina uvažavaju službene dopise hrvatskih organa napisane na hrvatskom jeziku. Kolak Bošnjak, Markus i Matković, *Hrvatski sabor 1861.*, 287-288.

21 HR Hrvatski državni arhiv, fond 76-Hrvatska dvorska kancelarija (u nastavku: HDA 76-HDK), kutija 4, 155-2, br. zapis. 1038/262 (1423).

bilježnik Rojc vješt u korištenju narodnog jezika, dok se za ostalu trojicu bilježnika s područja Zagrebačkog sudbenog stola navodi da nisu sposobni raditi na hrvatskom jeziku, iako na njemu podnose izvještaje. Vrednujući rad trojice bilježnika s područja sudbenog stola u Zagrebu, Banski stol navodi da protiv bilježnika Novotnyja nema nikakvih pritužbi, dok je u pogledu ostale dvojice (Kneza i Endlera) ocijenjeno da je njihova smjena u javnom interesu, jer uopće ne znaju narodni jezik te im se, stoga, ne može bez štete za stranke povjeriti bilježnička služba. U pogledu bilježnika s područja sudbenog stola u Varaždinu, navedeno je da je „omraženi“ bilježnik Radaj premješten, dok je u službi još uvijek Radoschegg, koji priznaje da ne zna narodni jezik te traži premještaj u drugu krunovinu. Nadalje, u izvještaju su navedeni i odvjetnici koji nisu sposobni „spise parnične na hrvatskom jeziku sastavljati“, a riječ je bila o odvjetnicima koji su djelovali na području Riječkog sudbenog stola, i to su: dr. Dobrila, dr. Barolomei i dr. Zerman. Konačno, Banski stol je predložio da iz službe budu otpušteni bilježnici Knez, Endler, Novotny te Radoschegg. U pogledu odvjetnika s područja Riječkog sudbenog stola, predsjedništvo Banskog stola ističe da mu nije jasno treba li i na njih primijeniti odnosne propise te je u tom smislu uputilo upit Dvorskom dikasteriju.²²

Na taj je izvještaj Dvorski dikasterij odgovorio dopisom od 10. lipnja 1861. godine, u kojem je utvrdio da odvjetnici Bartolomei i Zerman nisu sinovi domovine, odnosno *našinci*, te da se također ne mogu smatrati *našincima* jer je riječ o Talijanima koji su prije nekoliko godina došli u Rijeku.²³ Dvorski dikasterij stoga upućuje Banski stol da mu dostavi odgovarajući prijedlog u pogledu njihova otpusta ili ostanka u službi. Također, u pogledu statusa javnih bilježnika Dvorski dikasterij donosi rješenje o prestanku bilježničke službe svim bilježnicima izuzev Rojca.²⁴ Međutim, popunjavanje ispraznjenih bilježničkih mjesta nije odmah uslijedilo, čini se dijelom i zbog kadrovskog deficita.²⁵

Ispitivanje znanja hrvatskog jezika provođeno je i u školstvu. Budući da se radilo o upravnim stvarima, izvještaj Dvorskom dikasteriju u tom slučaju podnosilo je Namjesničko vijeće za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Iz spisa saznajemo da su ispit trebali polagati strani, za vrijeme neoapsolutizma, namješteni učitelji, iako ne nužno svi, jer su neki na temelju praktično dokazanih sposobnosti bili oslobođeni polaganja. Tako su, primjerice, ispit polagali gimnazijski učitelji Valentin Čičigoj iz Osijeka te Jakov Čičigoj, Martin Valenčak i Fridrik Žakelj iz Rijeke, dok su, na temelju dozvole Namjesničkog vijeća, od polaganja ispita zbog praktično dokazanih sposobnosti oslobođeni Ivan Pexider iz Osijeka i Ivan Trdina

22 HDA 76-HDK, kutija 4, 155-2, br. zapis. 1038/262 (1423).

23 Pripadnost Dobrile nije utvrđivana, budući da je isti već bio premješten u Veneciju. HDA 76-HDK, kutija 4, 155-2, br. zapis. 1038/262; HDA 76-HDK, kutija 4, 155-2/1861, br. zapis. 1265.

24 HDA 76-HDK, kutija 4, 155-2, br. zapis. 1038/262. Neki od njih namješteni su u nekom od njemačkih kotareva. Primjerice Edvard Knez je namješten na mjesto javnog bilježnika u sv. Leonardu u Štajerskoj. HDA 76-HDK, kutija 4, 155-2/1861, br. zapis. 2448/763.

25 Usp. izvještaj Banskog stola od 20. svibnja 1861. godine. HDA 76-HDK, kutija 4, 155-2, br. zapis. 1038/262 (1423).

iz Rijeke.²⁶ Mjera polaganja ispita iz hrvatskog jezika trebala se primjenjivati samo na strance. U tom smislu, Dvorski dikasterij je prosvjedovao protiv podvrgavanja ispitu iz hrvatskog jezika učitelja riječke gimnazije Franje Morassija i Ivana Mihića. U njihovom slučaju Dvorski dikasterij navodi da je potrebno razjasniti zašto su obojica podvrgnuti ispitu iz hrvatskog jezika i na kojoj osnovi. To stoga što su, kako se navodi, „oba Hrvati, svećenici senjsko-modruške biskupije“ te su za učitelje postavljeni prije 1848. godine.²⁷

Iz izložene je građe vidljivo da je vlast tijekom 1861. godine prilikom odlučivanja o zadržavanju u službi uzimala u obzir činjenicu je li osoba sin domovine (*našinar*) ili stranac. Također je vidljivo da je mjera otpusta iz službe trebala eventualno biti primijenjena isključivo na strance. Pri tome je ostavljena mogućnost zadržavanja onih stranaca koji su znali hrvatski jezik te su se korektno ponašali za vrijeme neoapsolutizma.

3.2. Naputak za privremeno uređenje županija i građanstvo Trojedne Kraljevine

Kako je prethodno rečeno, nakon povratka ustavnosti Banska konferencija sastavila je, a kralj potvrdio, Naputak za privremeno uređenje županija, kojim je definiran privremeni upravni ustroj Kraljevina Hrvatske i Slavonije. Za ovo je istraživanje taj akt značajan jer je njime uspostavljeno „pravo građanstva“ Trojedne Kraljevine.²⁸ Naputkom je također propisano da se građanstvo stječe rodom, zakonitim indigenatom te naturalizacijom. Rod kao način stjecanja građanstva pretpostavljao je njegovo dobivanje po roditeljima, iako nije bio pobliže definiran. Kod zakonitog indigenata riječ je bila o svečanoj dodjeli pripadnosti Kraljevini na Saboru Trojedne Kraljevine, dok je institut naturalizacije regulirao sam Naputak za privremeno uređenje županija, koji je propisivao da građanstvo Trojedne Kraljevine stječe stranac koji prebiva u Kraljevini deset godina te je ujedno primljen u članstvo neke općine.²⁹ Prema usvojenom rješenju, stranci nisu mogli steći građanstvo Trojedne Kraljevine prešutno, nego je njihovo primanje u građanstvo uvijek ovisilo o aktu vlasti, bilo da je riječ o aktu Sabora Trojedne Kraljevine (u slučaju zakonitog

26 HDA 76-HDK, kutija 5, 235-3/1861, br. zapis. 2648/523. Ivan (Janez) Trdina je bio Slovenac i Ilirac, predavač na riječkoj gimnaziji te veliki protivnik neoapsolutizma. Napisao je knjigu *Bachovi husari i Ilirci*, u kojoj je opisao vlastita iskustva profesorskog djelovanja u Hrvatskoj za vrijeme neoapsolutizma. Vidi: Janez Trdina, *Bachovi husari i Ilirci-sjećanja iz mojih profesorskih godina u Hrvatskoj (1853-1867)* (Zagreb: GZH, 1980.)

27 HDA 76-HDK, kutija 5, 235-3/1861, br. zapis. 2648/523.

28 Usp. čl. 15. i 16. Naputka za privremeno uređenje županija.

29 Usp. čl. 16. Naputka za privremeno uređenje županija; U prvotnoj verziji Naputka za privremeno uređenje županija koja je podnesena na raspravu Banskoj konferenciji 17. prosinca 1860. godine stajalo je da građanstvo Trojedne Kraljevine stječe onaj stranac koji u njoj prebiva deset godina uz namjeru da u njoj zauvijek ostane. Na toj je sjednici Banske konferencije namjera trajnog ostanka zamijenjena odredbom o primitku u članstvo općine. Vidi Zapisnik V. sjednice Banske konferencije, u: *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861., svezak I., Zaključci saborski* (Zagreb: Narodna tiskarnica Dra. Ljudevita Gaja, 1862.), XXV-XXXI.

indigenata) ili o aktu nekog municipija, kojima je na taj način priznata ovlast naturalizacije stranaca.³⁰ Važnost građanstva Trojedne Kraljevine očitovala se u tome što je ono bilo osnovna pretpostavka za sudjelovanje u radu municipalne skupštine.³¹

Novi model građanstva Trojedne Kraljevine bitno se razlikovao od modela austrijskog državljanstva uspostavljenog tijekom neoapsolutizma. Naime, novi model omogućavao je stjecanje građanstva Trojedne Kraljevine primanjem stranca u članstvo nekog municipija. Suprotno tome, austrijski model ne daje mogućnost naturalizacije stranaca općinama, nego pretpostavlja da stranci prvo zatraže primanje u austrijsko državljanstvo kod državnih vlasti, a tek nakon toga mogli su biti primljeni u članstvo (zavičajnost) pojedine općine.³²

Iako je prvotno zamišljena kao privremena, Naputkom za privremeno uređenje županija uspostavljena je nova ustavna organizacija koja se zadržala i nakon 1861. godine. Prema Šulekovu shvaćanju, bila je formalno važeća i 1868. godine, u vrijeme kada je napisao *Naše pravice*.³³ Međutim, u praksi doseg Naputka za privremeno uređenje županija bio je ograničen.³⁴

3.3. Izborni red i sinovi domovine

Već je u radu rečeno da je Banska konferencija predložila kralju zadržavanje na snazi izbornog reda iz 1848. godine te da je, po uzoru na taj izborni red, kralj 1861. godine donio novi izborni red.³⁵ Taj je izborni red za ovu analizu značajan u dijelu koji se tiče definiranja biračkog prava. Konkretno, riječ je o odredbi sadržanoj u članku 8. izbornog reda, kojom je propisano da zastupnik može biti „bez razlike roda ili stališa, svaki domovine ove sin jedne ili druge crkve, samo ako je pismen i ako je navršio 24 godine.“ Pripadnost Trojednoj Kraljevini tako je označena sintagmom *domovine sin*, odnosno *sin domovine*. Takvo rješenje korišteno je i u izbornom redu iz 1848. godine.³⁶ U osnovi se radilo o predmodernom konceptu kojim su u feudalnom

30 Navedeno rješenje prema kojem se pripadnost Trojednoj Kraljevini mogla steći putem akta lokalnih vlasti imalo je uporište u pravnoj tradiciji feudalnog razdoblja. Mihajlo Lanović u tom smislu navodi da se u feudalnom razdoblju državljanstvo, odnosno pripadnost zemljama ugarske krune mogla steći izričitim, odnosno svečanim primanjem te također i jednostavno ili prešutno. Kod jednostavnog ili prešutnog primanja radilo se o tome da je stranac bio primljen u građanstvo nekog slobodnog kraljevskog grada ili ga je javna vlast uvrstila u poreznike. U slučajevima jednostavnog, odnosno prešutnog primitka odluku su donosile lokalne vlasti. Usp. Mihajlo Lanović, *Privatno pravo Tripartita* (Zagreb: Tipografija, 1929.), 142-143.

31 Usp. čl. 15. Naputka za privremeno uređenje županija.

32 O tome da je Općim građanskim zakonikom uveden centralizirani sustav naturalizacije te da su dokinute ranije važeće mogućnosti lokalnih naturalizacija kao načini stjecanja državljanstva vidi u: Kosnica, „Državljanstvo i Opći građanski zakonik“, 1152.

33 Šulek, *Naše pravice*, 331.

34 U tom smislu Milan Smrekar tvrdi da je Naputak za privremeno uređenje županija u praksi djelomično i ograničeno primjenjivan. Milan Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga prva* (Zagreb: Tiskom i nakladom Ignjata Granitza, 1899.), 23.

35 Izborni red iz 1861. godine vidi u: *Spisi saborski, svezak I.*, IV-V.

36 Čl. 12. *Naredbe o pozivanju i zastupanju sabora kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije imajućem se držat dana 5. i sljedećih mjeseca lipnja t.g. u Zagrebu, napravljena u vijeću*

razdoblju označavani domaći pripadnici. Sam koncept bio je u velikoj mjeri definiran na lokalnoj razini, kroz pripadnost osobe pojedinom municipiju.

Osim u pogledu određenja pasivnog biračkog prava, sintagma *sin domovine* korištena je u izbornom redu iz 1861. godine i prilikom određenja virilista. U tom smislu izbornim redom je određeno da će na Sabor banskim pozivnicama biti pozvani, uz pojedinačno određene svjetovne i crkvene dužnosnike, i „svi u kraljevinama ovima prebivajući ili imanja posjedujući, zakonom među sinove ove domovine uvršteni punoljetni velikaši, to jest: knezovi, grofovi i baruni.“³⁷ Ista je formulacija korištena i u izbornom redu iz 1848. godine.³⁸

Vidimo, dakle, da je u izbornom redu iz 1861. godine, kao i u onom iz 1848. godine, naveden kriterij pripadnosti osobe Trojedinj Kraljevini (*sin domovine*) kao pretpostavka za uživanje pasivnog biračkog prava, odnosno kao kriterij pomoću kojeg su trebali biti definirani virilisti. Pri tome je kod virilista uvršten i dodatni kriterij prebivališta u Kraljevinama, odnosno alternativno posjedovanja imanja u Kraljevinama, čime je trebala biti osigurana dodatna veza tih virilista s Trojedinjom Kraljevinom. Time su ujedno trebale biti definirane granice u odnosu prema Kraljevini Ugarskoj, odnosno razgraničenje između hrvatskog i ugarskog političkog naroda.

4. DRŽAVLJANSTVO U RADU SABORA KRALJEVINE DALMACIJE, HRVATSKE I SLAVONIJE 1861. GODINE

Prethodna izlaganja pokazuju da je s povratkom ustavnosti u Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, u normi i u praksi, značajno došao do izražaja koncept domaćeg pripadnika, odnosno *sina domovine*. Takvo je usmjerenje nastavljeno i u radu Sabora tijekom 1861. godine, što će biti vidljivo iz primjera koji slijede.

4.1. O pripadnosti virilista

Definiranje prava virilista da sudjeluju u radu Sabora Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1861. godine bilo je vrlo važno pravno i političko pitanje. Prvotno je ovo pitanje uređeno već ranije spomenutim izbornim redom. No, tom je pitanju pridana važnost i prilikom donošenja niza saborskih akata. Tako je već početkom saborskog zasjedanja donesen saborski **Poslovnik**, kao **Zakonski članak V.** od 1861. godine, kojim je prelatima, velikašima i ostalim banskim pozvanicima nametnuta obaveza da se prilikom verifikacije mandata legitimiraju izvornom

*banskom dana 8. i sljedećih mjeseca svibnja 1848. glasi: „Zastupnik more biti bez razlike roda ili stališa, svaki domovine ove sin jedne ili druge crkve, samo ako je pismen i ako je navršio 24 godine.“ Navedena naredba objavljena je u: Dalibor Čepulo et al., *Constitutions of the World from the Late 18th Century to the Middle of the 19th Century, Croatian, Slovenian and Czech Constitutional Documents 1818-1849, Vol. 9.* (Berlin, New York: De Gruyter, 2010.), 47-50.*

37 Usp. čl. 1. c) Izbornog reda iz 1861. godine.

38 U čl. 1. c) Izbornog reda iz 1848. godine navedeno je da će na Sabor biti pozvani i: „Svi u kraljevinama ovima prebivajući ili imanja posjedujući zakonom među sinove ove domovine uvršteni punoljetni velikaši, t.j. knezovi, grofovi i baruni.“

banskom pozivnicom. Velikaši su također trebali priložiti i izvadak iz *corpus iurisa* ili iz spisa pismohrane Trojedne Kraljevine, kojim dokazuju da su uvršteni u ugarski zakonik ili u zakonik Trojedne Kraljevine s pravom glasa i sjedalom. Prelati, velikaši i ostali banski pozvanici također su trebali dokazati da su punoljetni, da se mogu uzdržavati te da prebivaju u Trojednoj Kraljevini, odnosno da u njoj posjeduju imanje.³⁹ Prebivanjem u zemlji, odnosno posjedovanjem imanja u zemlji trebala je biti osigurana dodatna veza virilista s Trojednom Kraljevinom.

Pitanje pripadnosti velikaša Trojednoj Kraljevini te njihova sudjelovanja na Saboru Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije dobilo je na važnosti nakon što su neki od njih dobili pozivnice za sudjelovanje na Ugarskom saboru, o čemu je Sabor izvijestio ban Josip Šokčević.⁴⁰ Te je pozivnice Ugarska dvorska kancelarija uputila onim velikašima koji su imali posjede u Ugarskoj.⁴¹ Postupak Ugarske dvorske kancelarije bio je na tragu ranijih praksi iz feudalnog razdoblja, prema kojima su na Ugarskom saboru sudjelovali i ti velikaši, no u okolnostima prekinutih veza između Trojedne Kraljevine i Ugarske, ovo je pitanje imalo dodatnu političku težinu. Dodatna poteškoća bila je u tome što tada nije postojao zakon o indigenatu Trojedne Kraljevine, na što je u raspravi upozorio Ante Starčević.⁴²

Sabor Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije reagirao je na postupak Ugarske dvorske kancelarije na način da je donio **Zakonski članak XIII.** *O priopćenih saboru po banu dvadeset i osam pozivnica na ugarski sabor, namijenjenih nekim hrvatsko-slavonskim velikašem i stvorenih po saboru u tom poslu odluka*, kojim je utvrdio da su velikaši, koji su bili pozvani na Ugarski sabor, odbili primiti pozivnice koje im je uputila Ugarska dvorska kancelarija.⁴³ Sabor je tim člankom također definirao kao izdajnika domovine svakog velikaša i prelata, ali i svaki municipij te pojedinca koji postupa riječju ili djelom protiv cjelovitosti, neovisnosti i ustavne slobode Trojedne Kraljevine ili sudjeluje na nekom saboru izvan Trojedne Kraljevine prije nego što narod Trojedne Kraljevine uredi odnose s Ugarskom i Austrijom.⁴⁴ Međutim, Zakonski članak XIII. bio je sročен suviše kazuistički, a njegov bitan nedostatak bio je i to što nije predvidio sankciju za izdajnika domovine. Tek naknadno donesenim **Zakonskim člankom LX.** od 1861. godine *O zločinu izdaje domovine i o njegovoj kazni*, općenitije je definiran zločin izdaje domovine. Tim je člankom utvrđeno da taj zločin čini svatko tko „budi činom, budi savjetom ili nagovorom ili kojim god drugim načinom o tom nastoji da se kojigod cjeloviti dio kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od ovih kraljevina odcijepi ili razdruži.“⁴⁵ Istim člankom kao počinitelj zločina izdaje domovine određen je i onaj „koji suprotno javnom pravu ovih kraljevina, bez odluke njihova sabora bude dionikom sabora

39 Usp. čl. 3. Zakonskog članka V. od godine 1861. Zakonski članak V. od 1861. godine objavljen je u: Šulek, *Naše pravice*, 348-360.

40 Točan broj pozivnica te imena pozvanih velikaša vidi u: *Spisi saborski, svezak I.*, 17-18.

41 Polić, *Parlamentarna povjest*, 76.

42 Starčevićev stav u saborskoj raspravi vidi u: Polić, *Parlamentarna povjest*, 76.

43 Zakonski članak XIII. od 1861. godine objavljen je u: *Spisi saborski, svezak I.*, 17-18.

44 Usp. čl. 1. Zakonskog članka XIII. od godine 1861.

45 Usp. čl. 1. a) Zakonskog članka LX. *O zločinu izdaje domovine i o njegovoj kazni*. Navedeni zakonski članak objavljen je u: *Spisi saborski, svezak I.*, 58-59.

koje ine pokrajine, zemlje ili grada.⁴⁶ Navedenim zakonskim člankom propisana je sankcija za počinitelja zločina izdaje domovine u trajanju od jedne do pet godina tamnice te gubitak svih građanskih prava.⁴⁷ U Zakonskom članku LX., u usporedbi sa Zakonskim člankom XIII. od 1861. godine, u opisivanju teritorija Trojedne Kraljevine, korištena je šira formulacija. Naime, dok su u Zakonskom članku XIII. pod teritorijalnim opsegom zemlje navedeni Kraljevine Hrvatska i Slavonija, Vojna krajina i Rijeka, u Zakonskom članku LX. naveden je teritorij Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.⁴⁸ Zakonski članak LX. od 1861. godine također, s obzirom na to da je donesen nakon Zakonskog članka XLII. kojim je definiran odnos Trojedne Kraljevine s Ugarskom, izrijeком isključuje mogućnost da počinitelj zločina izdaje domovine bude posjednik koji je sudjelovao na saboru neke druge zemlje, pod pretpostavkom da je na tom saboru sudjelovao kao posjednik te kraljevine, a ne kao član Trojedne Kraljevine.⁴⁹ Time je Sabor zauzeo stajalište o dopustivosti dvojne pripadnosti tih osoba.

4.2. O građanstvu Trojedne Kraljevine

Već na prvoj sjednici Sabora Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, održanoj 15. travnja 1861. godine, u uvodnom je govoru Ivan Erdödy, kao najstariji veliki župan te predsjedavajući, nazvao zastupnike „najuglednijim muževima domovine“.⁵⁰ Ubrzo potom, prilikom rasprave o sadržaju banske prisega, Ivan Kukuljević, veliki župan zagrebačke županije, izriče stav prema kojem ban hrvatsko-slavonsko-dalmatinski prisegom izjavljuje „državljanima Trojedne Kraljevine, da će ustavna njihova prava i slobostine štititi i braniti i u svem se ustavnih zakona držati“.⁵¹ Nakon toga je tijekom rasprave pročitana i banska prisega koja je bila identična onoj koju je 1848. godine položio ban Josip Jelačić. Prisega sadrži izjavu vjernosti bana Josipa Šokčevića vladaru Franji Josipu I., ali i izjavu kojom ban izjavljuje da će „kao iskreni domovine ove sin i kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ban“ štititi i čuvati narodne slobode i pravice te ustav zemlje.⁵²

Sintagme „državljanin Trojedne Kraljevine“, „muž domovine“ te „sin domovine“ često su korištene u raspravama tijekom čitavog zasjedanja Sabora. U tim je raspravama bilo sadržano shvaćanje o zasebnom državljanstvu Trojedne Kraljevine, odnosno shvaćanje o Saboru Trojedne Kraljevine kao predstavništvu njezinih državljana. Uostalom, takva shvaćanja odražavali su i akti o građanstvu, odnosno državljanstvu Trojedne Kraljevine, prihvaćeni po Saboru Trojedne Kraljevine, kao i pripremljeni nacrti zakonskih osnova tijekom 1861. godine.

46 Usp. čl. 1. b) Zakonskog članka LX.

47 Usp. čl. 1. Zakonskog članka LX.

48 Usp. čl. 1. Zakonskog članka XIII. od 1861. godine i čl. 1. Zakonskog članka LX. od 1861. godine.

49 Usp. čl. 1. Zakonskog članka LX. od 1861. godine.

50 *Dnevnik Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861.* (Zagreb: Brzotism Antuna Jakića, 1862.) 1.

51 *Dnevnik Sabora*, 1.

52 *Dnevnik Sabora*, 1-2.

U tom je smislu bio značajan saborski Zakonski članak LXXXI. kojim je prihvaćen izmijenjeni i dopunjeni Naputak za privremeno uređenje županija, pri čemu se izmjene i dopune nisu odnosile na odredbe o pripadnosti osoba i naturalizaciji.⁵³ Tako je i u tom zakonskom članku navedeno da „nitko ne more imat mjesta ni glasa u skupštini municipalnoj: koji ne spada zemlji budi rodom, budi indigenatom zakonitim, budi napokon naturalizacijom“.⁵⁴ U istom zakonskom članku također je navedeno da osoba stječe „pravo građanstva naturalizacijom u Trojednoj Kraljevini samo onda, ako u njoj prebiva kroz tečaj od deset godina i ako je primljena za člana koje općine“.⁵⁵

Osim što je zauzeo jasan stav o građanstvu Trojedne Kraljevine, Sabor je također jasno manifestirao stav o konceptu austrijskog državljanstva koji je uveden u Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju za vrijeme neoapsolutizma i to na način da je smatrao taj koncept u novim okolnostima posve irelevantnim. U tom je smislu saborski pravosudni odbor u Osnovi hrvatskog općeg građanskog zakonika predvidio da će umjesto čl. 28.-32. Općeg građanskog zakonika, kojima su bila regulirana pitanja stjecanja i gubitka austrijskog državljanstva, ta pitanja u Trojednoj Kraljevini biti regulirana političkim zakonima te Kraljevine.⁵⁶ Iz stilizacije norme vidljivo je da je saborski odbor bio mišljenja da je riječ o važnom pitanju koje bi trebalo biti zasebno regulirano zakonima Trojedne Kraljevine. Ti su zakoni, međutim, tek trebali biti doneseni jer je Zakonski članak LXXXI., kojim je usvojen izmijenjeni i dopunjeni Naputak za privremeno uređenje županija, tu materiju regulirao tek djelomično i fragmentarno.

Do pokušaja cjelovitije regulacije materije stjecanja i gubitka državljanstva Trojedne Kraljevine došlo je u kolovozu 1861. godine, kada je zastupnik Jaćim Pavletić iz riječke županije podnio Saboru Zakonski prijedlog o indigenatu i naturalizaciji.⁵⁷ U preambuli tog zakonskog prijedloga kao svrha njegova donošenja navedena je potreba reguliranja pitanja stjecanja domaćinstva u Trojednoj Kraljevini. Na temelju toga zakona trebale su biti definirane pretpostavke, kao i postupak

53 Zakonski članak LXXXI. *O pregledu, odnosno o popuni i ispravku naputka, izdatog za uređenje županijah, slobodnih kotarah, sl. kralj. gradovah, povl. trgovištah i seoskih obćinah u kraljevini Dalm. Hrvatskoj i Slavoniji*, vidi u: *Spisi saborski, svezak I.*, 73-79. Tako u: Kosnica, „Državljanstvo i Opći građanski zakonik“, 1154; Kosnica, „Naturalizacija u Hrvatskoj“, 710.

54 Čl. 9. a) Zakonskog članka LXXXI.

55 Čl. 10. Zakonskog članka LXXXI.

56 *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861., svezak IV., Pravosudne ustanove* (Zagreb: Brzotis knjigotiskarne i litografskog zavoda Dragutina Albrechta, 1862.), 1-2, 5; Nikola Gavella et al., ur., *Teorijske osnove građanskog prava: Građansko pravo i pripadnost hrvatskog pravnog poretka kontinentalnoeuropskom pravnom krugu* (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005.), 38-39.

57 Ovaj zakonski prijedlog objavljen je u: *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861., svezak III., Predlozi, prošnje, kraljevska pisma, višji i previšnji odpisi, osnove zakonske, izvješća, interpelacije i predstavke* (Zagreb: Narodna tiskarnica Dra. Ljudevita Gaja, 1862.), 98-99; Vidi i: Fran Vrbanić, *Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave: od godine 1861. do novijega vremena. II. unutarnja uprava* (Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1890.), 74; Čepulo, „Pravo hrvatske zavičajnosti“, 805; Kosnica, „Naturalizacija u Hrvatskoj“, 710.

stjecanja domaćinstva u Trojednoj Kraljevini za sve inostrance, uključujući i Austrijance i pripadnike drugih država ili zemalja.⁵⁸ U normativnom dijelu zakonskog prijedloga, između ostalog, definiran je koncept „državnog građanina“, na način da su u red istih uvršteni „domaći sinovi rođeni u ovih kraljevinah od domaćih roditeljah“, kao i inostranci „koji su zakonom podomaćeni“.⁵⁹ Time je koncept domaćeg sina definiran kombinacijom kriterija rođenja u Kraljevinama (*ius soli*) i kriterija porijekla od roditelja koji su domaći u Kraljevinama (*ius sanguinis*), dok se kod stranaca uzima u obzir kriterij podomaćenja, odnosno naturalizacije. Također su zakonskim prijedlogom predviđene i razne vrste naturalizacija. Konkretno, riječ je bila o naturalizaciji: „inostranca“ koji prebiva deset godina u zemlji i koji je oženjen s „domaćom kćerju“, stranca koji je u zemlju uveo osobit obrt ili izum, stranca koji je „utemeljio trgovinu s velikim glavicama“, stranca koji posjeduje nekretnine na temelju kojih plaća izravan porez te stranca koji je „zaslužan za ovu domovinu u promicanju blagostanja i obrane narodnosti i domovine“.⁶⁰ Zakonskim je prijedlogom predviđeno da će državljanstvo Trojedne Kraljevine steći djeca stranaca ako su rođena i stalno nastanjena u zemlji. Tu su mogućnost osobe mogle iskoristiti tijekom godine dana od stjecanja punoljetnosti.⁶¹ Ovdje je bila riječ o pravu na stjecanje državljanstva na temelju načela *ius soli*, te o rješenju koje je donekle usporedivo s rješenjem iz francuskog *Code Civila*.⁶² Treba istaknuti da takva mogućnost stjecanja državljanstva uopće nije postojala u austrijskom državljanskom pravu koje se, na temelju odredbi Općeg građanskog zakonika, u potpunosti zasnivalo na načelu *ius sanguinis*. Zakonski prijedlog također predviđa da državljanstvo Trojedne Kraljevine automatizmom stječe „inostranka“ koja se uda za državljanina Trojedne Kraljevine te da državljanstvo Trojedne Kraljevine gubi „svaka ovodržavna građanka“ koja se uda za „inostranca“.⁶³ Prijedlogom je predviđeno da se državljanstvo Trojedne Kraljevine gubi: „udomaćenjem (naturalizacijom) u tuđoj državi ili zemlji“, „pristupanjem u javnu službu tuđe koje zemlje“, sudačkom odlukom „kojom bi izrečen gubitak svih državo-ustavnih prava ili samo gubitak izbornog prava“ te „utemeljenjem kojeg god zavoda u inostranoj zemlji s nakanom nepovratit se u domovinu“.⁶⁴

Navedeni prijedlog zakona o indigenatu i naturalizaciji, osim što govori o „državnom građanstvu“ Trojedne Kraljevine i mogućnostima njegova stjecanja i gubitka, značajan je za analizu i upućuje na neke konceptualne postavke tadašnjeg shvaćanja državljanstva u Trojednoj Kraljevini. Naime, iz teksta Zakonskog prijedloga o indigenatu i naturalizaciji vidljivo je da se u njemu jasno razlikuju domaći od inostranaca. Pri tome su u domaće ubrojeni domaći sinovi i naturalizirani inostranci. Ta je razlika trebala biti važna s obzirom na mogućnost uživanja prava

58 Usp. preambulu Zakonskog prijedloga o indigenatu i naturalizaciji.

59 Usp. čl. 2. Zakonskog prijedloga o indigenatu i naturalizaciji.

60 Usp. čl. 4. Zakonskog prijedloga o indigenatu i naturalizaciji; usp. Kosnica, „Naturalizacija u Hrvatskoj“, 710.

61 Usp. čl. 6. Zakonskog prijedloga o indigenatu i naturalizaciji.

62 Kosnica, „Naturalizacija u Hrvatskoj“, 710.

63 Usp. čl. 8. i 9. Zakonskog prijedloga o indigenatu i naturalizaciji.

64 Usp. čl. 10. Zakonskog prijedloga o indigenatu i naturalizaciji; vidi i: Kosnica, „Gubitak državljanstva“, 66.

u Trojednoj Kraljevini. Tim je zakonskim prijedlogom predviđeno da će svi stanovnici Trojedne Kraljevine (kako domaći tako i inostrani koji su se nastanili u zemlji na temelju dozvole Zemaljske vlade) uživati osobnu i imovinsku zaštitu.⁶⁵ Uz navedeno, predviđeno je da će domaći, odnosno „državni građani“, uživati sva „prava državno-ustavna“, osim ako im ona nisu iznimno oduzeta.⁶⁶ U tom smislu, u zakonskom prijedlogu navedeno je da javne časti i službe mogu obavljati isključivo „rođeni sinovi bilo od domaćih državnih građana bilo od podomaćenih zakonom, ako govore narodni jezik i ako su svoje nauke dovršili u ovim kraljevinama“. ⁶⁷ Konačno, u zakonskom je prijedlogu „državno građanstvo“ jasno razlikovano od „općinskog građanstva“, odnosno prava općinarstva, koje je po prirodi stvari bilo vezano za općinu.⁶⁸

Prijedlog zakona o indigenatu i naturalizaciji bio je značajan ponajprije zato što je ukazivao na namjeru dijela saborskih zastupnika za reguliranjem pitanja državljanstva. Sadržajno gledano, međutim, prijedlog je bio deficitaran u nizu pitanja, osobito u procesnom dijelu, na što je već upozoreno u relevantnoj literaturi.⁶⁹

O zakonskom prijedlogu Jaćima Pavletića raspravljao je saborski administrativni odbor, koji je nakon rasprave sastavio novu zakonsku osnovu.⁷⁰ Za razliku od Pavletićeva prijedloga, nova zakonska osnova jasno definira razliku između naturalizacije i indigenata.⁷¹ Pri tome je naturalizacija definirana kao institut na temelju kojeg je „tuđinac“ stjecao „pravo domaćinstva“ u Trojednoj Kraljevini. Kumulativne pretpostavke za naturalizaciju bile su desetogodišnji kontinuirani boravak u Trojednoj Kraljevini, iskazana namjera stalnog naseljenja te izostanak kaznene osude za zločin.⁷² Indigenat je pak definiran kao način stjecanja „prava domaćinstva“ u Trojednoj Kraljevini na temelju odluke Sabora Trojedne Kraljevine, u slučajevima kada nisu bile ispunjene pretpostavke za naturalizaciju.⁷³ Ovdje je bila riječ o tome da osoba nije boravila u Trojednoj Kraljevini kontinuirano deset godina ili uopće nije boravila u istoj, ali je imala zasluge za Trojednu Kraljevinu te je dodjelu indigenata preporučila županija ili slobodni kraljevski grad.⁷⁴ Od osobe koja bi stekla „pravo domaćinstva“ tražilo se dodatno plaćanje takse u iznosu od 200 carskih dukata i polaganje prisage vjernosti „ustavu Trojedne Kraljevine i narodnosti jugoslavenskoj“. ⁷⁵ Navedeno shvaćanje prema kojem bi se pripadnost Trojednoj Kraljevini mogla steći naturalizacijom i indigenatom uvršteno je i u *Zakonsku osnovu*

65 Usp. čl. 1. Zakonskog prijedloga o indigenatu i naturalizaciji.

66 Usp. čl. 2. i 11. Zakonskog prijedloga o indigenatu i naturalizaciji.

67 Usp. čl. 3. Zakonskog prijedloga o indigenatu i naturalizaciji.

68 Usp. čl. 5. Zakonskog prijedloga o indigenatu i naturalizaciji.

69 Usp. Kosnica, „Naturalizacija u Hrvatskoj“, 710.

70 „Izvjješće administr. odbora saborskog o predloženoj po zastup. narod. Jaćimu Pavletiću (pod br. 269.) osnovi zakona o indigenatu i naturalizaciji“ (u daljnjem tekstu: Prijedlog administrativnog odbora), *Spisi saborski, svezak III.*, 224.

71 Kosnica, „Naturalizacija u Hrvatskoj“, 711.

72 Usp. čl. 1. Prijedloga administrativnog odbora.

73 Usp. čl. 2. i 3. Prijedloga administrativnog odbora.

74 Usp. čl. 2. Prijedloga administrativnog odbora.

75 Usp. čl. 4. i 5. Prijedloga administrativnog odbora.

o saboru trojedne kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, koju je također izradio saborski administrativni odbor.⁷⁶

4.3. O političkom narodu

Prethodna razmatranja ukazuju na to da su tijekom 1860. i 1861. godine pitanja uspostave građanstva Trojedne Kraljevine, kao i pitanje uređenja odnosa prema strancima kao „drugima“ imali važno mjesto. Međutim, pored toga, važno pitanje o kojem je raspravljano na Saboru tijekom 1861. godine odnosilo se na određenje političkog naroda Trojedne Kraljevine. Rasprave o tom pitanju bile su važne s obzirom na „unutarnje“ određenje sadržaja građanstva.

U tom je smislu u Saboru tijekom 1861. godine raspravljano pitanje tko je nositelj državnosti Trojedne Kraljevine, odnosno tko čini „hrvatski politički narod“. U novim okolnostima, kako ističe Gross, nositelj državnosti više nije bio plemićki *populus politicus*, već stanovništvo Trojedne Kraljevine, koje je u Saboru Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije tijekom 1861. godine označavano terminom „narod dalmatinsko-hrvatsko-slavonski“. Međutim, kako smatra Gross, ta je sintagma u osnovi bila predmoderna te neodgovarajuća tadašnjem stupnju integracije hrvatske i srpske nacije.⁷⁷ Na Saboru se stoga kao nužno nametnulo pitanje modernog definiranja naroda kao nositelja suvereniteta u Trojednoj Kraljevini.

Navedena potreba modernog definiranja naroda dovela je do nesuglasica između hrvatskih i srpskih zastupnika.⁷⁸ U tom je smislu Ivan Kukuljević smatrao da u Trojednoj Kraljevini nema srpskog „političkog naroda“, negirajući pri tome pravo Srbima na poseban teritorij, iako nije negirao postojanje Srba u Kraljevini.⁷⁹ Radikalniji stav prema srpskom pitanju zastupao je Eugen Kvaternik, koji je, osim što je zastupao stav da u Kraljevini postoji samo hrvatski „politički narod“, zastupao i stav da u Kraljevini uopće nema Srba.⁸⁰

Suprotno tome, srpski su prvaci zastupali stav da su Srbi poseban narod u sklopu Trojedne Kraljevine. Takav je stav, primjerice, zastupao patrijarh Rajačić povodom sukoba s Kukuljevićem. Kukuljević je, naime, u saborskom govoru održanom 29. travnja 1861. godine izjavio da je Vojna Krajina „naseljena čistim narodom našim“, pritom ne praveći razliku između Hrvata i Srba, na što je prosvjedovao patrijarh Josip barun Rajačić, izjavivši da su Srbi i Hrvati dva različita naroda.⁸¹ Drugi

76 Usp. čl. 14. st. 1. toč. 1. *Zakonske osnove o saboru trojedne kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*. Zakonsku osnovu vidi u: *Spisi saborski, svezak III.*, 1-8.; također i u: Kolak Bošnjak, Markus i Matković, *Hrvatski sabor 1861.*, 314-327.

77 Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 150.

78 Razilaženja između hrvatskih i srpskih zastupnika na Hrvatskom saboru bila su vidljiva i povodom rasprava o pripadnosti Srijema Trojednoj Kraljevini. Kolak Bošnjak, Markus i Matković, *Hrvatski sabor 1861.*, 10-11.

79 Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 151; usp. Kukuljevićev govor na saborskoj sjednici održanoj 15. lipnja 1861. godine, objavljen u: *Dnevnik Sabora*, 163-165.

80 Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 151.

81 Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 151; Kukuljevićev govor na devetoj saborskoj sjednici održanoj 29. travnja 1861. vidi u: *Dnevnik Sabora*, 65-67. Prosvjed patrijarha Rajačića povodom Kukuljevićevog govora te Kukuljevićev odgovor na saborskoj

primjer očitih razilaženja Hrvata i Srba bili su izbori za Sabor na području srijemske županije 1861. godine. Na tim su izborima srijemski Srbi odbili postupiti prema pravilima izbornog reda, stoga nisu izabrali zastupnike prema izbornim kotarevima, nego je županijska skupština izabrala svih osam zastupnika srijemske županije kao „kolektivno zastupstvo“.⁸² Odstupanje od pravila izbornog reda te inzistiranje na tezi o „kolektivnom zastupstvu“ ujedno je odražavalo shvaćanje prema kojem srijemski Srbi nisu dio jedinstvenog političkog naroda Trojedne Kraljevine. Uopće uzevši, osnovna linija srpskih prvaka bila je odbijanje ideje da Srbi u Trojednoj Kraljevini mogu biti dio hrvatskog političkog naroda. Izuzetak od takvog stava bila je tek jedna izjava Mihajla Polita, koji je tvrdio da u Trojednoj Kraljevini, usporedivo razvoju u Ugarskoj i Švicarskoj, u sklopu „političke narodnosti“ postoji više „genetičkih narodnosti“. Prema tom shvaćanju Srbi u Trojednoj Kraljevini predstavljaju posebnu „genetičku narodnost“ u sklopu hrvatskog političkog naroda, no takvo je stajalište bilo usamljeno.⁸³

Radi rješavanja nesuglasica Sabor Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na zahtjev patrijarha Rajačića donio je Zakonski članak XXXI.⁸⁴ Rajačić je, naime, uložio prosvjed protiv izjave velikog župana zagrebačkog Ivana Kukuljevića da je žiteljstvo Krajine čisto hrvatsko. Iako je Kukuljević izjavio da on nije rekao da u Krajini živi hrvatski narod, nego narod naški te u tom smislu obrazložio da je mislio na srpsko, kao i na hrvatsko pleme, na Saboru je usvojena posebna izjava o narodnom pitanju u Trojednoj Kraljevini. Izjava je bila sadržana u čl. 1. Zakonskog članka XXXI., a u njoj stoji da Sabor Trojedne Kraljevine nije nikada nijekao, nego je uvijek priznavao da u Trojednoj Kraljevini „ima i naroda srbskoga“. Također je u istom članku izražena želja Sabora „da Srbi i Hrvati kao najbliža i jednorodna braća jedan drugoga ime i pleme kao narodnu svetinju ljubi“ te da oni „kao i dosada, tako i u napredak u bratskoj slozi ostanu“.⁸⁵ Ovim je zakonskim člankom, dakle, priznato da u Trojednoj Kraljevini ima i srpskog naroda, odnosno srpskog plemena. Međutim, ključno pitanje koje je stajalo u pozadini ovih rasprava, a koje se ticalo određenja nositelja suvereniteta u Trojednoj Kraljevini, ovim člankom nije odgovoreno.

5. GODINE 1860./1861. I DRŽAVLJANSTVO U HRVATSKOJ PRAVNOJ TRADICIJI

Prethodna razmatranja upućuju na to da je problematika državljanstva u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji tijekom 1860. i 1861. godine imala važno mjesto. To je vidljivo iz akata donesenih prije saziva Sabora, kao i iz akata i saborskih rasprava tijekom 1861. godine. Iako je na nomotehničkoj razini moguće pronaći određeni nesklad između konkretnih rješenja, ipak je i više nego jasno da

sjednici održanoj 15. lipnja 1861. vidi u: *Dnevnik Sabora*, 161-165.

82 Perić, *Hrvatski državni sabor*, 314-315.

83 Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 151.

84 Zakonski članak XXXI. *O protestaciji srbskoga patrijarha Josipa baruna Rajačića, i o jubilarnoj njegovoj svetkovini*. Članak je objavljen u: *Spisi saborski*, svezak I., 34.

85 Usp. čl. 1. Zakonskog članka XXXI.

na konceptualnoj razini u pogledu „vanjskog“ određenja državljanstva nije bilo nikakvih dvojbi. Naime, svi akti doneseni tijekom 1861. godine polazili su iz gledišta o posebnom državljanstvu, odnosno građanstvu Trojedne Kraljevine. Također je vidljivo da građanstvo Trojedne Kraljevine nije trebalo biti pozicionirano u pravnom sustavu kao nadopuna austrijskom državljanstvu, na način da bude uspostavljeno i austrijsko i državljanstvo Trojedne Kraljevine, nego kao jedinstveni koncept kojim je definirana isključiva javnopravna pripadnost osoba Trojednoj Kraljevini. Naime, iz analiziranih akata donesenih uoči saziva Sabora, kao i na Saboru, vidljivo je neprihvatanje koncepta austrijskog državljanstva, koji je u Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju uveden tijekom neoapsolutizma.

Ipak, usprkos takvim nastojanjima, proces uobličavanja posebnog hrvatskog državljanstva u pravnom poretku nije uspješno dovršen. Uslijed kraljevog prijevremenog raspuštanja Sabora, zakonska osnova o indigenatu i naturalizaciji nije niti dospjela na plenarnu sjednicu Sabora. Također uslijed činjenice da kralj nije sankcionirao na Saboru usvojene zakonske osnove kojima je regulirana materija državljanstva, važeće uređenje državljanstva u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u narednom razdoblju bilo je provizorno. Ta se provizornost ogledala u daljnjem zadržavanju austrijskog državljanstva, uz istovremeno supostojanje hrvatsko-slavonske pripadnosti kao svojevrsnog građanstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije. Ova je pripadnost ponajprije dolazila do izražaja u pravnom i političkom sustavu kao ključna osnova biračkog prava (*sin domovine*), iako sam koncept nije bio pozitivnopravno razrađen.⁸⁶

Provedeno istraživanje je također ukazalo na tada prisutne prijemore oko „unutarnjeg“ određenja pripadnosti Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji s obzirom na nacionalno pitanje. Naime, u radu Sabora aktualizirano je srpsko pitanje, pri čemu su u saborskim raspravama bili vidljivi prijemori između predstavnika hrvatske i srpske političke elite s obzirom na definiranje naroda kao nositelja suvereniteta.

Smještanje akata iz 1860. i 1861. godine u širi vremenski kontekst od 1848. do 1918. godine upućuje na to da su upravo tada nastali prvi i jedini hrvatski akti kojima je sustavno regulirano, odnosno trebalo biti regulirano državljanstvo kao autonoman koncept. Naime, za vrijeme revolucije 1848. i 1849. godine nije bilo pokušaja sustavne regulacije pripadnosti Trojednoj Kraljevini. Čak ni kasnije nisu donošeni ili raspravljani akti kojima bi bilo sustavno regulirano državljanstvo, odnosno građanstvo Kraljevina Hrvatske i Slavonije. Tijekom nagodbenog razdoblja nakon početnih nekoliko godina i nekolicine autonomnih zakona u kojima je državljanstvo nazvano hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim, uslijedio je razvoj koji se na konceptualnoj razini manifestirao u postojanju jednog ugarskog, odnosno u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji ugarsko-hrvatskog državljanstva za sve zemlje ugarske krune s autonomnom izvršnom vlašću u tim pitanjima. Iako je i u nagodbenom razdoblju u sklopu hrvatske autonomije također bila značajna, hrvatsko-slavonska pripadnost je bila uređena tek

86 Kosnica, „Državljanstvo i Opći građanski zakonik“, 1155-1156; Ivan Kosnica, „Hrvatsko-slavonska pripadnost u Hrvatskoj i Slavoniji u nagodbenom razdoblju“, *Hrvatska i komparativna javna uprava* 14, br. 2 (2014): 469.

fragmentarno te nije predstavljala sustavno rješenje.⁸⁷

6. ZAKLJUČAK

Provedeno istraživanje upućuje na zaključak da je u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji tijekom 1860. i 1861. godine donesen niz akata usmjerenih prema uspostavi posebnog državljanstva (građanstva) Trojedne Kraljevine. Pri tome to državljanstvo nije trebalo biti pozicionirano u pravnom sustavu kao nadopuna austrijskom državljanstvu, već kao jedinstveni koncept koji u potpunosti označava javnopravnu pripadnost osoba Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. U praksi, međutim, usprkos takvim nastojanjima takav model nije proveden. Uslijed kraljevog raspuštanja Sabora, tadašnje važeće uređenje državljanstva bilo je provizorno. Ta se provizornost ogledala u daljnjem zadržavanju austrijskog državljanstva u pravnom sustavu te istovremenom supostojanju hrvatsko-slavonske pripadnosti, kao koncepta koji je bio osobito značajan u izbornom pravu.

Šire smještanje procesa iz 1860. i 1861. godine u okvir hrvatske pravne tradicije uređenja državljanstva upućuje na to da je hrvatska politička elita tijekom tog razdoblja bila svjesna potrebe autonomnog uređenja hrvatskog državljanstva. Takvo je usmjerenje bilo bitno artikuliranje u odnosu na revolucionarne godine 1848. i 1849., kada nisu raspravljani moderni akti o državljanstvu. Nadalje, intenzitet zbivanja tijekom 1861. godine u pogledu državljanstva značajan je i u usporedbi s kasnijim nagodbenim razdobljem, tijekom kojeg nisu izrađivane autonomne zakonske osnove o državljanstvu. Stoga se u vremenskom rasponu od 1848. do 1918. godine upravo godine 1860. i 1861. ističu kao razdoblje kada je konceptu državljanstva Trojedne Kraljevine, odnosno Kraljevina Hrvatske i Slavonije pridana najveća važnost u hrvatskom političkom i pravnom diskursu.

LITERATURA

Knjige i članci:

1. Bernatzik, Edmund. *Die österreichischen Verfassungsgesetze: mit Erläuterungen*. Beč: Universitaetsbuchhandlung, 1911.
2. Beuc, Ivan. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Zagreb: Pravni fakultet Zagreb, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1985.
3. Čepulo, Dalibor. *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2023.
4. Čepulo, Dalibor. *Prava građana i moderne institucije: Europska i hrvatska pravna tradicija*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2003.
5. Čepulo, Dalibor. „Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868-1918 – pravni i politički vidovi i poredbena motrišta“. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 49, br. 6 (1999): 795-825.

87 O modelu državljanstva u nagodbenoj Hrvatskoj vidi više u: Ivan Kosnica, „Das Problem der Staatsbürgerschaft in Kroatien und Slawonien im Ausgleichszeitraum (1868-1918)“, u: Máthé Gábor i Barna Mezey, ur., *Kroatisch-ungarische öffentlich-rechtliche Verhältnisse zur Zeit der Doppelmonarchie* (Budimpešta: Eötvös József College Press, 2015.), 208-219.

6. Čepulo, Dalibor. „Zakonodavna djelatnost Hrvatskog sabora 1861. – autonomija, modernizacija i municipalne institucije“. *Pravni vjesnik* 18, br. 1-2 (2002): 135-156.
7. Čepulo, Dalibor, Mirela Krešić, Milan Hlavačka i Ilse Reiter. *Constitutions of the World from the Late 18th Century to the Middle of the 19th Century*, Croatian, Slovenian and Czech Constitutional Documents 1818-1849, Vol. 9. Berlin, New York: De Gruyter, 2010.
8. *Dnevnik Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861.* Zagreb: Brzotisom Antuna Jakića, 1862.
9. Gavella, Nikola, Mira Alinčić, Petar Klarić, Krešimir Sajko, Tanja Tumbri, Zlatan Stipković, Tatjana Josipović, Igor Gliha, Romana Matanovac i Hano Ernst, ur. *Teorijske osnove građanskog prava: Građansko pravo i pripadnost hrvatskog pravnog poretka kontinentalnoeuropskom pravnom krugu.* Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005.
10. Gross, Mirjana. *Počeci moderne Hrvatske: Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.* Zagreb: Globus, 1985.
11. Gross, Mirjana i Agneza Szabo. *Prema hrvatskome građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća.* Zagreb: Globus, 1992.
12. Ivanda, Stipe, ur. *Zbirka propisa o državljanstvu hrvatskomu.* Zagreb: VIV-inženjering, 1995.
13. Kolak Bošnjak, Arijana, Tomislav Markus i Stjepan Matković. *Hrvatski sabor 1861.: zaključci i drugi važniji spisi.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018.
14. Kosnica, Ivan. „Das Problem der Staatsbürgerschaft in Kroatien und Slawonien im Ausgleichszeitraum (1868-1918)“. U: *Kroatisch-ungarische öffentlich-rechtliche Verhältnisse zur Zeit der Doppelmonarchie*, ur. Máthé Gábor i Barna Mezey, 187-219. Budimpešta: Eötvös József College Press, 2015.
15. Kosnica, Ivan. „Državljanstvo i Opći građanski zakonik u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1853. do 1879.“. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 63, br. 5-6 (2013): 1143-1164.
16. Kosnica, Ivan. „Gubitak državljanstva u Hrvatskoj i Slavoniji od Bachovog apsolutizma do raspada Monarhije“. *Pravni vjesnik* 29, br. 3-4 (2013): 61-79.
17. Kosnica, Ivan. „Hrvatsko-slavonska pripadnost u Hrvatskoj i Slavoniji u nagodbenom razdoblju“. *Hrvatska i komparativna javna uprava* 14, br. 2 (2014): 465-492.
18. Kosnica, Ivan. „Naturalizacija u Hrvatskoj i Slavoniji od 1848. do 1918.“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 34, br. 2 (2013): 701-728.
19. Lanović, Mihajlo. *Privatno pravo Tripartita.* Zagreb: Tipografija, 1929.
20. Perić, Ivo. *Hrvatski državni sabor 1848.-2000., Prvi svezak 1848.-1867.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Hrvatski državni sabor, Dom i svijet, 2000.
21. Polić, Ladislav. *Nacrt hrv.-ugarskog državnog prava.* Zagreb: Popravljen i dopunjen izdanje po dru. Poliću, 1912.
22. Polić, Martin. *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilježkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života. Dio prvi: od godine 1860. do godine 1867.* Zagreb: Komisionalna naklada kr. sveučilišne knjižare Franje Suppana, 1899.
23. *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861., svezak I., Zaključci saborski.* Zagreb: Narodna tiskarnica Dra. Ljudevita Gaja, 1862.
24. *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861., svezak III., Predlozi, prošnje, kraljevska pisma, višji i previšnji odpisi, osnove zakonske, izvješća, interpelacije i predstave.* Zagreb: Narodna tiskarnica Dra. Ljudevita Gaja, 1862.
25. *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861., svezak IV., Pravosudne ustanove.* Zagreb: Brzotisom knjigotiskarne i litografskog zavoda Dragutina Albrechta, 1862.
26. Smrekar, Milan. *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga prva.* Zagreb: Tiskom i nakladom Ignjata Granitza, 1899.

27. Šidak, Jaroslav, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić. *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.
28. Šulek, Bogoslav. *Naše pravice; Izbor zakonah, poveljah i spisah, znamenitih za državno pravo kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od g. 1202-1868*. Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta, 1868.
29. Trdina, Janez. *Bachovi husari i Ilirci-sjećanja iz mojih profesorskih godina u Hrvatskoj (1853-1867)*. Zagreb: GZH, 1980.
30. Vrbanić, Fran. *Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave: od godine 1861. do novijega vremena. II. unutarnja uprava*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1890.

Ostalo:

1. HR Hrvatski državni arhiv, fond 76-Hrvatska dvorska kancelarija, kutija 4, 155-2/1861, br. zapis. 1038/262.
2. HR Hrvatski državni arhiv, fond 76-Hrvatska dvorska kancelarija, kutija 4, 155-2/1861, br. zapis. 1265.
3. HR Hrvatski državni arhiv, fond 76-Hrvatska dvorska kancelarija, kutija 4, 155-2/1861, br. zapis. 2448/763.
4. HR Hrvatski državni arhiv, fond 76-Hrvatska dvorska kancelarija, kutija 5, 235-3/1861, br. zapis. 2648/523.

Ivan Kosnica*

Summary

THE YEARS 1860 AND 1861: CITIZENSHIP IN THE KINGDOMS OF CROATIA AND SLAVONIA

The years 1860 and 1861 marked a significant turning point in the constitutional development of the Kingdoms of Croatia and Slavonia. Neoabsolutism was abolished, while limited constitutionality was restored and the Croatian Parliament (*Sabor*) was convened. In light of these new constitutional and legal circumstances, the regulation of citizenship in the Kingdoms and the relations between natives and foreigners became crucial issues. These questions are deemed important in the work of the *Ban* Conference, the Croatian Parliament, and in administrative practice. This paper, therefore, analyses the acts adopted by the *Ban* Conference and the Croatian Parliament related to citizenship. It also examines the legal proposal on natives and naturalisation submitted to the Parliament by the representative of the Rijeka County, Jačim Pavletić. The practical problems of defining natives in relation to the introduction of the Croatian language as the official language in the Kingdoms are also analysed. These issues have only been partially addressed so far and have not been the subject to a more systematic review. Therefore, the paper aims to offer a systematic analysis of the issue of citizenship in the Kingdoms of Croatia and Slavonia during 1860 and 1861. Additionally, the paper places the development from 1860 and 1861 in the broader framework of the Croatian legal tradition in the field of citizenship.

Keywords: *citizenship; Croatian Parliament; year 1861; electoral rules.*

* Ivan Kosnica, Ph.D., Associate Professor, University of Zagreb, Faculty of Law; ivan.kosnica@pravo.unizg.hr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0467-6062>.

